

information, which allows teachers to monitor the activities of students and provide feedback with primary learners.

The article substantiates the position that formative assessment is an innovative tool of motivating students to achieve high educational results and personal development. The attributive features of formative assessment such as focus on determining the individual achievements of each student; avoiding admission to compare the academic achievements of different students; extensive use of descriptive evaluation; application of clear assessment criteria by which students are assessed; determining the vector of students' learning and prospects for their development are systematized in the article.

There are some techniques of formative evaluation, which have proved their effectiveness in practice. It is noted that an essential part of formative assessment is a portfolio for each primary learner, which corresponds to the principle of individualization of the development of learners, approved by the concept of the New Ukrainian School. The article generalizes that formative assessment is a tool to support and develop learners. It forms the confidence of each of them, maintains the ability to improve their results, determines further learning tasks and ways to implement them. It is consistently proved that formative assessment is an effective tool of pedagogical activity. It provides perspective for every child to be successful.

Key words: formative assessment, primary learners, algorithm of organization of formative assessment, learning objectives, assessment criteria, reflection, feedback.

Дата надходження статті: 17.10.2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Примакова В.В.

УДК 37.01

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi46.111>

Худенко О. М.*

orcid.org/0000-0001-7918-4671

ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ І СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

У статті йдеться про формувальне оцінювання громадянських та соціальних компетентностей учнів на уроках української і зарубіжної літератури. Авторка аналізує низку нормативно-правових документів у сфері освіти, у яких акцентовано на запровадженні формувального оцінювання в практику оцінювання здобувачів освіти початкової та основної школи. Формувальне оцінювання визначено як оцінювання задля виявлення потреб у навчанні і відслідковування поступу кожного учня, воно здійснюється на постійній основі і спрямоване на підтримку, стимулювання, мотивацію до навчання. Важливими ознаками такого виду оцінювання є критеріальність, інтерактивність, постійність. Складниками формувального оцінювання є взаємооцінювання, самооцінювання, спостереження, розроблення чітких цілей та критеріїв їх досягнення, зворотній зв'язок.

У статті детально розкрито мету і завдання такого оцінювання, наведено техніки/правила, що доцільно використовувати для здійснення формувального оцінювання.

Громадянські та соціальні компетентності визначено як динамічну систему знань, розумінь, суджень, умінь, навичок, цінностей та особистісних якостей, що у своїй сукупності дають змогу людині ефективно діяти в умовах громадянського суспільства, реалізовувати свої права й свободи тощо. Їх доцільно формувати й розвивати через різного роду завдання на обговорення, розуміння ключових понять «демократія», «повага до людської гідності», «відповідальність», «участь» «рівноправність» тощо, тобто змістом самого уроку; роботу

* © Худенко О. М.

в групах, парах; міжпредметні проекти; власний приклад; досвід (участь у шкільному самоврядуванні).

Акцентовано на доцільності використання європейського досвіду в цьому напрямі, зокрема напрацювань Ради Європи, фахівці якої створили й апробували Рамку компетентностей для культури демократії, яку можна використовувати в освітньому процесі для оцінювання громадянських та соціальних компетентностей..

Авторка наводить зразки вправ для здійснення формувального оцінювання на уроках української і зарубіжної літератури. Критерії для оцінювання розроблено на основі дескрипторів із Рамки компетентностей для культури демократії.

Ключові слова: громадянські та соціальні компетентності, компетентності для культури демократії, формувальне оцінювання, самооцінювання, взаємооцінювання, критеріальність, інтерактивність, українська література.

Постановка проблеми. Навіть у ХХІ столітті освітній процес важко уявити без оцінювання. Чому? Бо саме оцінювання дає відомості про рівень сформованості компетентностей учнів, результати і якість навчання, виконує функції діагностики, а також мотиваційну й розвивальну, виховну й управлінську функції.

Нині багато освітніх систем переосмислюють досвід оцінювання, особливо зараз, під час пандемії коронавірусу та масового переходу на дистанційне навчання. Наскільки важливою є бальна оцінка для сучасних дітей? Як уникнути суб'єктивності під час оцінювання? Під час перевірки робіт переважно оцінюємо навчальні результати учнів. А як врахувати той ступінь зусиль, що докладені дітьми для отримання цих результатів? Наскільки корисною для учнів є бальна оцінка без коментаря про якість виконання завдання, про сильні й слабкі сторони виконаної роботи, поради про те, що варто покращити?

Ці та інші питання хвилюють не тільки педагогів, але й батьків, адміністрацію закладів освіти. Знайти відповіді допоможе теорія і практика формувального оцінювання. Адже відкритим залишається питання про те, яким чином оцінювати рівень сформованості ключових компетентностей, які прописані в новому Державному стандарті базової середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898), адже вони є складовою обов'язкових результатів [2].

Аналіз досліджень. Формувальне оцінювання набуває все більшої популярності, що є не даниною моді або сліпим наслідуванням зарубіжних ідей, а вимогою часу. Усе більше європейських систем освіти (Фінляндія, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Данія та ін.) використовують формувальне оцінювання, поєднують його із підсумковим і поточним. На думку О. І. Локшини, відбувається мінімізація ролі таких панівних упродовж століть функцій, як контрольна та селекційна у напрямі акцентуації тих, що сприяють розвитку школяра, розкриттю його потенціалу, формують уміння вчитися [1, с. 222].

Зараз формувальне оцінювання педагоги офіційно використовують у 1, 2 і 3 класах початкової школи. В основній школі також доцільно застосовувати такий вид оцінювання. Так, у статті 17 Закону України «Про повну загальну середню освіту» зазначено, що основними видами оцінювання результатів навчання учнів є формувальне, поточне, підсумкове (тематичне, семестрове, річне) оцінювання, державна підсумкова атестація, зовнішнє незалежне оцінювання. Вибір форм, змісту та способу формувального, поточного, підсумкового оцінювання здійснюють педагогічні працівники закладу освіти. До того ж, за вибором закладу освіти оцінювання може здійснюватися за власною шкалою оцінювання результатів навчання учнів (хоча мають бути розроблені правила переведення у національну шкалу) або за системою оцінювання, визначеною законодавством [5].

Термін «формувальна оцінка» вперше запропонував L. Cronbach у 1963 році як ідею використання оцінки для перегляду і вдосконалення навчальних програм, тобто

необхідно брати до уваги оцінки учнів як підґрунтя для адаптації та модифікації навчальних програм [8, с. 675]. В. Bloom розуміє формувальне оцінювання як навчальний підхід, що передбачає використання даних для вдосконалення як викладання, так і навчання [7].

Розробку теорії й практики формувального оцінювання здійснювали такі зарубіжні вчені, як: В. Bloom, Р. Black, М. O'Leary, D. R. Sadler, D. Wiliam. Серед вітчизняних науковців та педагогів-новаторів радянського періоду відходом від традиційного оцінювання вирізнялися Ш. Амонашвілі, І. Волков, В. Сухомлинський, В. Шаталов, М. Щетинін. Найбільше до тенденцій формувального оцінювання наблизився Ш. Амонашвілі, який відмовився від бальної системи оцінок і замінив її «змістовою оцінкою», розгорнутими характеристиками навчання, багатосторонньою оцінкою праці школяра на уроці, яку спершу дає діям учнів сам педагог із позиції оптимістичної віри в їхні сили, поступово передаючи це класу, кожному учневі для самоконтролю та самооцінки.

Нині питання формувального оцінювання представлені в роботах таких українських науковців, як Н. Бакуліна, О. Барна, Н. Бібік, Б. Бович, В. Вембер, Н. Морзе, О. Савченко, Н. Софій, О. Щербак, О Фідькевич.

Мета статті – розкрити теоретичні й методичні аспекти застосування формувального оцінювання громадянських та соціальних компетентностей учнів на уроках української і зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу нашої статті подаємо у вигляді відповідей на такі питання:

1. Що таке формувальне оцінювання, які його компоненти?
2. Що таке громадянські та соціальні компетентності, які їх складові?
3. У чому полягають труднощі оцінювання громадянських і соціальних компетентностей?
4. Яким чином можна оцінювати рівень сформованості громадянських та соціальних компетентностей на уроках літератури?

1. Що таке формувальне оцінювання, які його компоненти?

Як зазначає О. Локшина, формувальне оцінювання розуміється як інтерактивне оцінювання учнівського прогресу, що дає змогу вчителям визначати потреби учнів, адаптуючи до них процес навчання [1, с. 223]. Відповідно до методичних рекомендацій щодо оцінювання учнів першого класу «формувальне оцінювання використовується постійно, передбачає спостереження за поступом кожного учня. Метою формувального оцінювання є формування в дитини впевненості у собі, своїх можливостях; відзначення будь-якого успіху; акцентування уваги на сильних сторонах, а не на помилках; діагностування досягнень на кожному з етапів навчання; адаптування освітнього процесу до здатностей дитини; виявлення проблем і вчасне запобігання їх нашаруванню; стимулювання бажання вчитися та прагнути максимально можливих результатів; запобігання побоюванню помилитися» [3].

Важливими складниками такого оцінювання є взаємооцінювання, самооцінювання, спостереження, розроблення чітких цілей та критеріїв їх досягнення, зворотний зв'язок.

Таким чином, у нашому розумінні, формувальне оцінювання – це оцінювання задля виявлення потреб у навчанні та відслідковування поступу кожного учня, воно здійснюється на постійній основі і спрямоване на підтримку, стимулювання, мотивацію до навчання. Важливими ознаками такого виду оцінювання є *критеріальність* (розроблення спільно з учнями критеріїв для оцінювання різного роду робіт, особливо творчого спрямування (ілюстрації до твору, колаж, реферат, мультимедійна презентація, інфографіка тощо)); *інтерактивність*, адже формувальне оцінювання передбачає постійну взаємодію учнів між собою для товариської оцінки, з батьками (беруться до уваги батьківські спостереження за дитиною), з учителем; *постійність*, оскільки

до формувального оцінювання треба звертатися часто, а не раз на семестр, як у підсумковому.

Процес такого оцінювання вже може багато чого навчити. Мова йде про оцінювання для навчання, оцінювання як навчання. Наприклад, справедливо оцінювати себе, свої можливості, визначати свій рівень в опануванні певної теми, оцінювати інших, формулювати чіткі цілі та способи їх досягнення, розробляти критерії оцінювання певної роботи. Формувальне оцінювання розвиває вміння співпрацювати, аналітичне та критичне мислення, уміння навчатися впродовж життя, відповідальність у навчанні тощо.

Таким чином, формувальне оцінювання використовуємо з метою діагностування, мотивації, навчання і корекції. Більш детально це представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Мета і завдання формувального оцінювання

Мета формувального оцінювання	Завдання	Можливі техніки
Діагностування	Відстеження прогресу учнів (колективного чи індивідуального), якості перебігу навчального процесу, ідентифікування слабких місць, так званих, «зон росту», потреб у навчанні	«Чотири кути», «Шкалування», «Вхідні-вихідні квитки», «Бліцпобачення»
Мотивація	Формування позитивної самооцінки дитини, відзначення найменших успіхів, створення атмосфери підтримки та взаємодопомоги, ситуації успіху, вимірювання емоційної атмосфери класу / стану учня / учениці після уроку	«Градусники емоцій», «Дві зірки і побажання» «Шкалування», різноманітні способи проведення електронних опитувань, (Mentimeter, Poll every where та ін.)
Навчання	Формулювання індивідуальної мети навчання на конкретному уроці, освоєнні теми, надавання конструктивного зворотного зв'язку, здійснення самооцінювання і взаємооцінювання; удосконалення навичок співпраці	Аркуші самооцінювання і взаємооцінювання, «3-2-1», метод «Гамбургер», «Сигнали рукою», розроблення критеріїв, «Шкалування»
Корекція	Вчасне коригування освітнього процесу відповідно до отриманих результатів, визначення освітніх потреб кожної дитини, вчасна допомога вчителя, однокласників в опануванні теми тощо	«Чотири кути», «Знаю-хочу дізнатися-дізнався», «Трихвилинна пауза»

2. Що таке громадянські та соціальні компетентності, які їх складові?

Концепт «соціальні та громадянські компетентності» є досить об'ємним, і в різних нормативно-правових документах у галузі освіти трактується по-різному. У Законі України «Про освіту» їх визначено як компетентності, пов'язані «з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [4] і дещо ширше складники цих компетентностей наведено в новому Державному стандарті базової середньої освіти: «спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його

самоідентифікацію; виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних із різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності» [2].

«Екстраполюючи дефініцію «компетентність» на концепт «соціальна та громадянські компетентності», останнє поняття розуміємо як динамічну систему знань, розумінь, суджень, умінь, навичок, цінностей та особистісних якостей, що у своїй сукупності дають змогу людині ефективно діяти в умовах громадянського суспільства, реалізовувати свої права й свободи тощо. Соціальна і громадянська визначені одними з ключових компетентностей особистості та є результатом громадянської освіти» [6, с. 43].

У європейському освітньому просторі послуговуються терміном «компетентності для культури демократії» (КДК), що корелює з громадянськими й соціальними компетентностями в українському науковому дискурсі. Вони чітко структуровані, розподілені на цінності, ставлення, уміння і навички, знання та критичне розуміння. Загалом розробники зупинилися на 20, які репрезентують модель компетентностей для культури демократії (рис. 1).

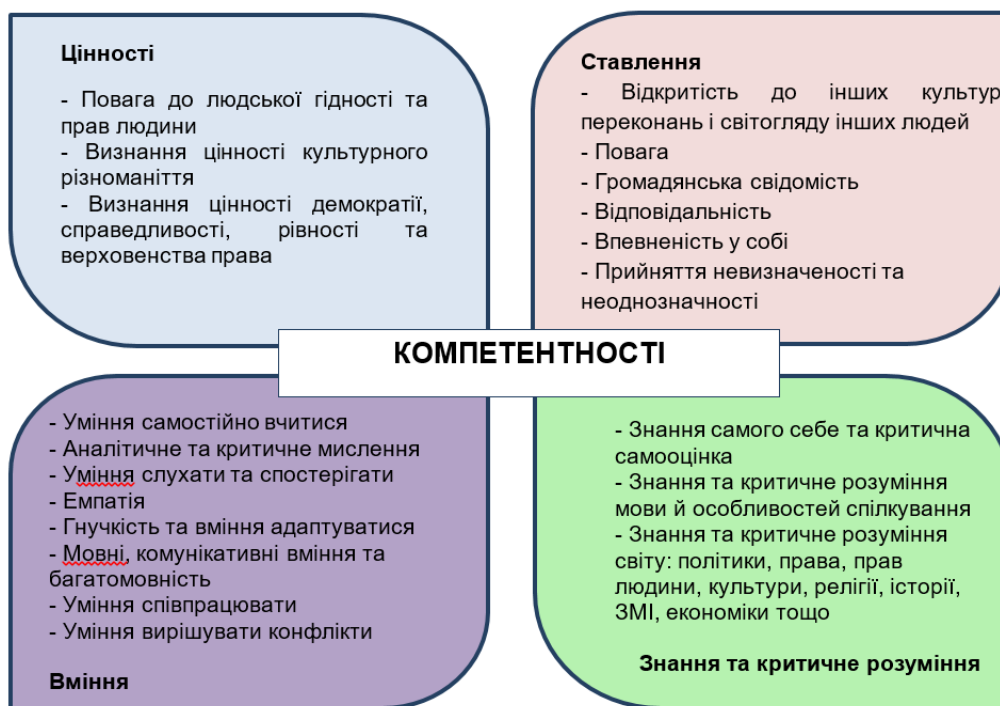


Рис. 1. Модель КДК

Для детального опису, розуміння і використання, а також оцінювання таких здатностей розроблено рамку компетентностей для культури демократії. До кожної із 20 компетентностей розроблено та апробовано дескриптори та рівні (базовий, середній, високий).

«Дескриптори – це твердження, що вказують на конкретну поведінку, яку можна спостерігати в людини з певним рівнем компетентності. Дескриптори створили для таких цілей: допомогти оцінювати поточний рівень володіння кожною з компетентностей однієї особи чи групи осіб для визначення напрямів подальшого розвитку та навчальних

потреб або для виявлення рівня володіння компетентністю, досягнутого після періоду навчання; стати для освітян довідковим документом або ж інструментарієм у процесі розробки, імплементації та оцінювання освітніх практик в умовах формальної та неформальної освіти» [9].

3. У чому полягають труднощі оцінювання громадянських і соціальних компетентностей?

Під час проведення навчальних занять ми формуємо в учнів і предметні, і міжпредметні, і ключові компетентності. Учителі-словесники оцінюють як учень / учениця виразно читає поезії, визначає особливості розвитку сюжету, уміє помічати і знаходити художні деталі, тропи й стилістичні фігури – усе це складові літературної компетентності (предметної).

Громадянські й соціальні компетентності формуємо через: різного роду завдання на обговорення, розуміння ключових понять «демократія», «повага до людської гідності», «відповідальність», «участь» «рівноправність» тощо, тобто змістом самого уроку; роботу в групах, парах; міжпредметні проекти; власний приклад; досвід (участь у шкільному самоврядуванні).

Часто в художньому творі йде мова про неповагу до людської гідності, дискримінацію, порушення прав людини, високу громадянську свідомість чи активну громадянську позицію тощо. Через різні навчальні ситуації вчитель з'ясовує ставлення дітей до цих проблем, їхнє розуміння таких понять. У цьому контексті йдеться про змістову основу уроку.

Водночас громадянські та соціальні компетентності проявляються поза межами класу, школи. Їх досить важко сформуванати під час вивчення конкретної теми, вони не засвоюються без досвіду життя в суспільстві. Вони проявляються в різний спосіб у різних ситуаціях. За ними необхідно спостерігати впродовж тривалого часу за різних навчальних та життєвих обставин. Мова йде про емпатію, вміння слухати та спостерігати, відповідальність, вміння співпрацювати, відповідальність тощо.

Чи може вчитель на основі відповіді учня/учениці про співчуття, або розуміння вчинку головного героя оцінювати, наприклад, рівень його / її емпатії? Вважаємо, що ні. Але, розробивши критерії для спостереження за емпатією як умінням, спостерігаючи за їх проявами у діяльності учня / учениці впродовж тривалого часу, можна.

4. Яким чином можна оцінювати рівень сформованості громадянських і соціальних компетентностей на уроках літератури?

Радимо використовувати Рамку компетентностей для культури демократії, у якій описано кожен із 20 компетентностей, до кожної з яких розроблено дескриптори і рівні. Скориставшись дескрипторами, учитель може обрати, ті, що підходять до змісту заняття, до активностей на уроці. На основі цих дескрипторів доцільно розробляти аркуші самооцінювання, взаємооцінювання, здійснювати спостереження як за окремими учнями, так і за класом у цілому.

Наведемо кілька прикладів.

Предмет:	«Українська література»
Клас:	7
Тема уроку:	Любов Пономаренко. «Гер переможений». Загальнолюдська ідея гуманізму й толерантності.
Назва вправи:	«Спостереження»
Мета вправи:	здійснювати спостереження за проявами емпатії учнів під час читання й аналізу новели «Гер переможений» та у шкільному житті.
Тривалість вправи (у хвиликах):	крок 1 – 10 хвилин; крок 2, 3 – 5 хвилин.
Перебіг вправи	Крок 1. Проводячи бесіду за змістом твору «Гер переможений», пропонується учням:

- прокоментувати цитату з твору: «Місто давно не сердилося на німців, удови жаліли їх і роздивлялися картки їхніх дружин і дітей, часом приносили щось з одягу – старий піджак або картуз – і ще варену картоплю, на що ті всміхалися, дякували, називаючи вдів «фрау»;
- дати відповідь на питання «Чому німець-нападник Фрідріх викликає в читача співчуття?»;
- описати емоції Фрідріха.

Крок 2. Після бесіди поясніть учням, що таке емпатія та запропонуйте здійснити самооцінювання.

Аркуш самооцінювання емпатії

Я можу описати почуття, що мають інші люди	Постійно	Інколи	Ніколи
Мене засмучує, коли я бачу, що до когось погано ставляться	Постійно	Інколи	Ніколи
Розмовляючи з кимось, намагаюся зрозуміти, що відчуває ця людина	Постійно	Інколи	Ніколи
Коли інші засмучуються, теж відчуваю сум або стурбованість за них	Постійно	Інколи	Ніколи






Крок 3. Учні мають позначити одну із позицій у кожному твердженні. аркуш самооцінювання емпатії на кожного/ну учня/ученицю.

Необхідні матеріали:

Ця вправа передбачає самооцінювання, адже таке вміння як емпатія складно оцінити зовнішньо. Після самооцінювання учнів, учитель переглядає аркуші, робить відповідні висновки, беручи до уваги усні відповіді дітей упродовж уроку. Бажано такі аркуші зберігати або зафіксувати в зошиті для вчительських спостережень. Такі спостереження є предметом для спілкування з батьками.

Вправа для товариської оцінки **вміння співпрацювати**, яку можна застосовувати на будь-якому предметі у будь-якому класі після групової роботи.

Крок 1. Перегляньте дескриптори для вміння співпрацювати. Доберіть 4-5, які найбільше підходять залежно від специфіки роботи. Розробіть шкалу, згідно з якою можна взаємооцінити ці дескриптори. Наприклад:

Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими учнями в групі	0 5 10 
Працюючи в групі, виконує свою частку групової роботи	0.....5.....10 
Може допомогти іншим, якщо це потрібно	0.....5.....10 
Працюючи в групі, надає корисну інформацію	0.....5.....10 
Підтримує інших, не зважаючи на розбіжності в поглядах	0.....5.....10 

Така вправа сприяє утвердженню чесності та рівноправності під час командної роботи. Учитель під час оцінювати має брати до уваги результати такого взаємооцінювання.

Висновки. Громадянські та соціальні компетентності є ключовими, тому потребують формування, розвитку й оцінювання. Їх формуємо й розвиваємо через різного роду завдання на обговорення, розуміння ключових понять «демократія», «повага до людської гідності», «відповідальність», «участь» «рівноправність» тощо, тобто змістом самого уроку; роботу в групах, парах; міжпредметні проекти; власний приклад; досвід (участь у шкільному самоврядуванні). Спостерігати й оцінювати сформованість громадянських і соціальних компетентностей доцільно за допомогою формувального оцінювання. Доцільно скористатися напрацюваннями Ради Європи, фахівці якої створили й апробували Рамку компетентностей для культури демократії, яку можна використовувати в освітньому процесі для оцінювання громадянських та соціальних.

З-поміж багатьох технік формувального оцінювання, створених як безпосередньо, під час розроблення теорії і практики такого оцінювання, так і адаптованих до нього з інших сфер, необхідно добирати найдієвіші і найдоцільніші. Ці техніки мають бути вплетеними в урок, з чітко визначеною метою їх використання і розробленим алгоритмом дій учнів та вчителя.

Процес такого оцінювання вже може багато чого навчити: справедливо оцінювати себе, свої можливості, визначати свій рівень в опануванні певної теми, оцінювати інших, формулювати чіткі цілі і способи їх досягнення, розробляти критерії оцінювання певної роботи. Формувальне оцінювання розвиває вміння співпрацювати, аналітичне та критичне мислення, уміння навчатися протягом життя, відповідальність у навчанні тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в подальшому напрацюванні інструментарію для здійснення формувального оцінювання в основній школі.

Список використаних джерел:

1. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. Київ: Богданова А.М., 2009. 404 с.
2. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
3. Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів першого класу у Новій українській школі: Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 серпня 2018 р. № 924. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/924.pdf>.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
6. Худенко О. М. Реалізація наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» на уроках української і зарубіжної літератур в основній школі. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 40. С. 45–51.*
7. Bloom, B. S., Madaus, G. F., Hastings, J. T. Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. New York: McGraw-Hill, 1971.
8. Cronbach, L. J. Course improvement through evaluation. *Teachers College Record*. 1963. № 64 (8). P. 672–683.
9. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Volume 2. Descriptors of competences for democratic culture / Council of Europe. Strasbourg, 2018. URL: <https://rm.coe.int/rf-cdc-vol-2-/168097ec96>

References:

1. Lokshyna, O. (2009). *Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: teoriia i praktyka (druga polovyna XX – pochatok XXIst.)* [The content of school education in the European Union: theory and practice (second half of XX – early XXI century)]. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].

2. On some issues of state standards of complete general secondary education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 30, 2020, № 898. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. About the statement of methodical recommendations concerning assessment of educational achievements of pupils of the first class in the New Ukrainian school: the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of August 20, 2018, № 924. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/924.pdf> [in Ukrainian].
4. About the education: Law of Ukraine. No 2145-VIII. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. About complete general secondary education: Law of Ukraine. No 463-IX. (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
6. Khudenko, O. (2018). Realizatsiia naskriznoi linii "Hromadianska vidpovidalnist" na urokakh ukraïnskoi i zarubizhnoi literatur v osnovnii shkoli [Implementation "Civil Responsibility" throughline at the Ukrainian and foreign literatures lessons in the secondary school]. *Pedahohichnyi almanakh*, 40, 45-51 [in Ukrainian].
7. Bloom, B. S., Madaus, G. F., & Hastings, J. T. (1971). *Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning*. New York: McGraw-Hill [in English].
8. Cronbach, L. J. (1963). Course improvement through evaluation. *Teachers College Record*, 64 (8), 672–683 [in English].
9. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. (2018). Descriptors of competences for democratic culture. (Vol. 2). Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/rf-cdc-vol-2-/168097ec96> [in English].

Khudenko O. M.,

orcid.org/0000-0001-7918-4671

FORMATIVE ASSESSMENT OF CIVIL AND SOCIAL COMPETENCIES OF STUDENTS AT THE LITERATURE LESSONS

The article deals with the formative assessment of students' civic and social competencies at the Ukrainian and foreign literature lessons. The author analyzes a number of legal documents in the field of education, which emphasize the introduction of formative assessment in the practice of assessment of primary and basic school students. Formative assessment is defined as assessment to identify learning needs and the progress of each student, it is carried out constantly and aims to support, stimulate, motivate to learn. Important features of this type of assessment are criterion, interactivity, consistency. The components of formative assessment are mutual evaluation, self-evaluation, observation, development of clear goals and criteria for their achievement, feedback.

The article reveals in detail the purpose and objectives of such assessment, provides techniques / exercises that should be used to carry out formative assessment.

Civil and social competences are defined as a dynamic system of knowledge, understanding, judgments, skills, abilities, values and personal qualities, which together allow a person to act effectively in a civil society, to realize their rights and freedoms. Such competences are formal and developed through: various tasks for discussion, understanding of key concepts "democracy", "respect for human dignity", "responsibility", "participation", "equality", etc., i.e. the content of the lesson; work in groups, pairs; interdisciplinary projects; own example; experience (participation in school self-government).

Emphasis is placed on the expediency of using the European experience in this direction, in particular the work of the Council of Europe, whose experts have created and tested the Reference Framework of Competences for Democratic Culture, which can be used in the educational process to civic and social assess.

The author provides examples of exercises for formative assessment at the Ukrainian and foreign literature lessons. The evaluation criteria are based on the descriptors from the Framework of Competences for Democratic Culture.

Key words: civic and social competences, competences for democratic culture, formative assessment, self-assessment, mutual assessment, criterion, interactivity, Ukrainian literature.

Дата надходження статті: 29.10.2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Примакова В.В.